

**OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES**

ISSN 2224-5294

Volume 3, Number 313 (2017), 132 – 135

UDC 398; 801.8

Zh.S. Kerimbek

Institute of Literature and Art named after M.O.Auezov
Al-Farabi Kazakh National University, PhD Doctoral candidate, Almaty
zkerimbek@mail.ru

DISPLAY OF "JUSUF-ZLIKHA" IMAGE IN THE LITERATURE

Abstract: "Jusuf – Zlikha" is a romantic poem about the Prophet Jusuf which plot is taken from the Quran and the Bible. The poem begins with the tragedy of the contentiousness between the Prophet Jacob's eleven children. Jacob loved his son, Jusuf, the youngest of eleven children, so much. Ten jealous brothers wanted to kill Jusuf in order to take his father's throne and crown. Jusuf was protected by the angels. Finally, Jusuf was sold into slavery by brothers. He had lived in foreign countries for a long period of time.

Key words: qissa, hikayat, folklore, image, plot, dastan.

ӘОЖ: 398; 801.8

Ж.С. Керімбек

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, PhD докторант, Алматы қ., Қазакстан

«ЖҮСІП-ЗЫЛИХА» ОБРАЗЫНЫҢ ӘДЕБИЕТТЕ БЕЙНЕЛЕНУІ

Аннотация. «Жүсіп – Зылиханың» сюжеті Құран Қәрім мен Инжілден бастау алғатын Жүсіп пайғамбар тұралы оқиғаға құрылған ғашықтық қисса. Қисса Жакып пайғамбардың он бір баласы арасындағы күншілдікten туған қайғылы жәйттерді баяндаудан басталады. Жакып он бір ұлының кенжесі Жүсіпті ете жақсы қөрген. Әкесінің патшалық тағы мен тәжін Жүсіптен қызғанған он ағасы оны өлтірмек болады. Жүсіптің першістерлер аман алып қалаады. Ақырыйда ағалары Жүсіптің аяқ-колоны матаң, құлдыққа сатып жібереді. Қиссада Жүсіптің ұзақ жылдар жат елдерде жүріп, жан төзгісіз қайғы-қасірет қөргені суреттеледі.

Түйін сөздер: қисса, хикаят, фольклор, образ, сюжет, дастан.

«Жүсіп-Зылиханың» қолына түскен бір нұсқасын ақын Жүсіпбек Шайхысламов жазып алып, өндеуден өткізген. Дастан «Қисса-и хәзірет Жүсіп ғәләйхіссәләм мен Зылиханың мәселесі» деген тақырыппен 1898, 1901, 1904, 1907 жылдары Қазандағы «Университет», ал 1913 жылы «Домбровский» баспаханасында, 1918 жылы «Орталық» баспаханасында Ш.Құсайыновтың басып шығаруымен жарық қөреді. «Амма Иисусұф пайғамбар ғаләйхіссалам қиссасы» деген қолжазба ӘОИ-дің қолжазба қорында 127-папкада сақтаулы. Бұл қисса дәптердің 7-106-беттерінде сарғыш қағазға кара сиямен, қауырсын қаламмен араб әрпінде жазылған. Тапсырган С.Ордалиев. Қолжазба 1889 жылы жазылған. 1961 жылы Қостанай экспедициясы экелген бұл қолжазбаның иесі – Құлмұхамбет Байғұлы. Бұл жөнінде А.Қыраубаева өз еңбегінде біраз тоқтаптып өткен. Ол «Жүсіп-Зылиха» дастанын зерттеп, осы тақырыпқа қалам тартқан шығыс ақындары Фирдоуси, Құлғали, Рабғузи шығармаларын салыстыра отырып талдап, айырмашылықтарын көрсеткен [1:35].

Жүсіптің қылышы тағдыры жайлар Агадада баяндалған. Онда Мысыр перғауыны Потифар Жүсіпті құлдықтан сатып алып, өзіне қызметші етеді. «Жүсіп өзі шарапшы сияқты ерекше қасиетке ие болды. Бірде ол Потифарға шарап құйып жатқанда: «Бұл қандай шарап? – деп сұрайды Потифар. «Тәтті шарап», – деп жауап береді Жүсіп. «Маған жусаннан жасалғаны керек», – дейді (Потифар).

Тәтті шарап аяқ астынан жусаннан жасалған шарапқа айналады. Потифар шарапты жылдытуын сұрайды, шарап сол сәтте жылы болып кетеді. Су және басқалар да солай болады. Потифар оны (Жүсіпті) үйдегі басты билеуші етіп, өзінің қолындағы бар дүниесін тапсырады»[2;39].

Сондай-ақ Құранда Жүсіп пайғамбарға Алла-Тағала тараپынан берілген ерекше қасиеттің бірі – тұс жору. Құрандағы Жүсіп қиссасы былай басталады: «Сол уақытта Жүсіп (F.C.) экесіне: «Әкетайым! Рас мен түсімде он бір жұлдыз және құн мен айды, маган сәжде қылғанын көрдім» деді. Жақып (F.C.): «Әй балақайым! Түсінді туыстарына айтпа! Саған бір айлакерлік жасар. Расында шайтан адам баласына ашық дүшпен» деді [6; 235-236].

Жүсіптің тұс жоритын қасиеті жайлы Агадада былай делінген: «Перғауын Мысырдағы барлық данышпандар мен кесемдерді жинап, өзінің түсін жоруды тапсырады, алайда перғауын түсін жақсылыққа жорыған адам болмады.

- «Жеті семіз сиыр» дегеніміз жеті қызыңыз болады - деді сол тұс жорушы данышпандар;
- «жеті арық сиыр» дегеніміз жеті қызыңызды жерлейсіз;
- «жеті толық масақ» дегеніміз жеті патшалықты жаулайсыз;
- «жеті арық масақ» дегеніміз жеті аймақ Мысыр тәжінен бас тартады- деп жорыды. Мысыр кесемдері мен данышпандары бар өнерін салғанымен перғауынның қысылған жаңы жай таппады, сол кезде Жүсіпті шақыртып, Мысыр билеушісі өзінің алдыңғы тұс жорушыларының таяздығын, пасықтығын бірден түсінді» [2;40-41].

Перғауын Потифар Жүсіптің адалдығына барынша сенгендіктен болар барлық дүние-мұлқін тапсырып қойғандығы айтылады. Үйіндегі әйелі Зылиханы да оған сенгені анық көрінеді. Алайда Жүсіптің көркін көргенде Зылиханың ойы бұзылады. Бұл жайында былай делінген:

«Жүсіп ол кезде небәрі 17 жаста болатын, оның нағыз жігіт шағы еді. Потифардың әйелі Зылиха оған өзінің құмарлығын бірден білдірmedі. Ол өзінін киімін құніне үш рет ауыстырып, оны ырқына көндіруге тырысты. «О, сен қандай сымбаттысың!» – дейді Зылиха. – «әдемі көздерің қандай сиқырлы еді! Дауысың керемет тәтті еді! Менің арфа аспабымды алып, оның ішегінен шыққан әуенге қосылып маган ән салып берші... Ал сенің бұйра-бұйра шашыңды-ай! Мына алтын тарақты өзіңе ал, Жүсіп, сонымен өзіңін бұйра шашыңды тара! Ой, сен қандай көрікті едің, менің сүйіктім!». «Жүсіп – деді ол, жалынышты қүйден бірден қорқытуға көшіп, - егер сен менің көнілімді қалдырсан, басына қасірет әкелем, аузына тікен сым кигізем, сені еш аямаймын!» [2;39-40].

Бұл оқиға Құран Кәрімде былайша өрбіген: «Жүсіп тұрған үйдің әйелі (Зилиха), оның көнілін өзіне тартпақшы болды да есіктерді бекітті: «Қане кел бері!», – деді. Жүсіп (F.C.): «Аллаға сиынамын. Ол (ерің) қожайыным, мені жақсы орынға қойды. Шынында залымдар құтылмайды» деді[6;238].

Құран Кәрімнің «Жүсіп» сүресітүгелімен осы Жүсіп пайғамбар қиссасына арналған. Онда Потифар мен оның әйелдері жайлы мұлде сөз болмайды. Жүсіптің (бауырларының қастандығын тудырған) тұс көруінен бастап, Зулейханың Жүсіпті құрбыларына көрсеткенде олар қолдарын пышақпен кесіп алғанға дейінгі бүкіл оқиға баяндалады: «Зилиха, қатындардың өзіне сөгіс бергендейтерін естігендеге; оларға шақыру жіберіп, олар үшін сүйеніп отыратын диван әзірледі де әрбіреуіне пышақ беріп, Юсыпқа: «Шық, оларға көрін!», -деді. (Жеміс кесіп отырган қатындар,) оны көрген сәтте, бір түрлі ірі бағалап (естері шығып), өз қолдарын турады. Қатындар: «Ой Алла! Мынау адам емес; бұл біртүрлі құрметті періште-ақ қой» десті[6;239].

Құрандағы дәл осы көріністі Інжілден де кездестіруге болады: «Саған не болды, Зелика? – деді оған мысырлық құрбы қыздары.

- Перғауындар сүйіктісі, танымал көсемнің әйелі, саған енді не жетпейді?
- Маган не жетпейтінін сендер қазір білесіндер - деді Зелика.

Мысырлық қыздар өзіне берілген жемістерді еткір пышақпен аршып отырған кезінде бөлмеге Зеликаның шақыруымен Жүсіп кіріп келді. Олардың көзі Жүсіптің жүзінде қадалып, қолдарын қан шыққанша кесіп алды. Таңданыстан сілейіп, оның жүзінде қарап қалған олар кескен саусақтарынан канының жеміске, үстелге, етегіне тамғанын көрмей, сезбей де қалды... [2;40].

Қасиетті Құран мен Інжілде Зылиханың құрбылары жеміс турайды. Алайда Жүсіпбек Шайхисламов жариялаған «Қисса-и хәзірет Жүсіп ғәләйхіссөләм мен Зылиханың мәселесі» атты дастанда Зылиханың құрбылары сабіз турап отырады:

Қатындар пышақ, сәбіз қолына алды,
Жүсіпті көріп бәрі қайран қалды.
Жүсіпке қараймын деп есі кетіп,
Саусактарын сәбіз деп турал салды [3;86].

Жүсіптің көркемдігіне тамсанамын деп қолдарын кесіп алған әйелдерге Зылиха Агадада былай деп ұрысады: «Міне, сендер оны бір көргенде әдемілігіне таң қалып, тамсандындар. Онымен бір шатырдың астында күнде бірге жүрген мен қандай қүйде екенмін? Оның құмарлығы күн өткен сайын ұлғайып, күшейе түсті. Ол жалынып, қорқытса да Жүсіп ырқына көнбеді» [2;40].

Агададағы дәл осы суреттеге Жүсіпбектің дастанында да айна қатесі кездеседі:

Мен көргелі Жүсіпті жеті жыл-дүр,
Фашықтық көрген сайын күнде артар.
Сонда-дағы сіздерден сабырым артық,
Мені енді өсек қылмай, жайына жүр! [3;87]

Ал Құранда Зылиха өз дегеніне көнбесе Жүсіпті зынданда шірітетінін айтады: «Ал міне, мені өсектегендерін осы. Расында оның қөнілін мен қаладым. Сонда да абырай сақтады. Және де ол әмірімді орында маса, әлбетте, абақтыға салынып, кор болушылардан болады» деді [6;239].

Жүсіпбектің дастанында Зылиха Жүсіпке арнап сарай салдырғанын, маржаннан тәж орнатқанын, алтын қамқа тон киіп, оны күтіп отырғанын жазады. Жүсіп жаныма келіп, тақта бірге отырсын деп сәлем айтады:

Сені көріп, кетіп тұр акыл, һуышым,
Өртенип бара жатыр қүйіп ішім.
Сарайдың жан-жағына көзінді сал,
Жасаттым бұл сарайды сенің үшін. [3;79]

Ақыр соңында Зылиха ыңғайлы сәтті пайданалып, Жүсіпті қолға түсірудің амалын қарастырады. Оны бір күні онаша жерде кездестіреді. Оқиғаның шиеленіскең тұсы Агадада былай суреттелген: «Ніл өзенінің таситын күні туды. Зор қуанышпен, әуендетіп, билеген сансыз қауымның қолпаشتаям мен перғауын сарай қызметкерлерін ертіп қасиетті өзеннің жағасына кетті. Ол жаққа Потифар да барлық өз нөктерлерімен бірге кетті, оның үйінде тек Зелика мен Жүсіп қалды. Нәзік хош иіс себілген сәнді көйлегін қымбат бағалы таастармен көмкеріп, Зелика казір Жүсіп өтүі тиіс қыстардың біріне жасырынды. Адамды мас қылатын даршын мен ладан, миrrha мен алоэның ҳош иісі айналада анқып тұрды. Аяқ сыйбыры естіледі. Қашықтан Жүсіп көрінді... Ол тоқтап қалды. Айналада орнаған тыныштық пен ҳош иістің анқыптұрғанынан біреудің өзіне жақындаудан сақтанағынын сезді. Ол арт жағына жалт қарады... Зелика бір қарғып, оның жанынан бір-ақ шықты. Оның киіміне жабысып қалды. Қанжардың жүзіндегі наизагай оның қолына жарқ етті. «Сен менікіне барасың ба?» - деген сыйбыры Жүсіптің құлағына қатқылдау естілді. Бір сәтте – бір серпілгенде – Жүсіптің сұлбасы гайып болды, Зеликаның колында оның жадағайының жыртығы қалды» [2;40].

Зылиханың Жүсіппен сарайда онаша қалған жері Құран Кәрімде былайша өрбиді: «Екеуі есікке жүгірді де әйел, оның жейдесін арт жағынан жыртып алып қалды. Екеуі есік алдында әйелдің қожайынына кездесіп қалып, әйел еріне: «Сенің жұбайына жамандық ойлаган біреудің жазасы сөзсіз абақты немесе жан түршігерлік азап» деді [6;238]. Бұл оқиға дастанда да айна қатесіз ұшырасады:

Шықкан жerde Жүсіпті қуып жетті,
Жеткен соң, артқы етегін маҳкам тұтты.
Ұстаған жерін жыртып алып қалды,
Қарамай етегіне қашып кетті [3;84].

Одан кейін Зылиха өзін зорлағанын айттып, Жүсіпті кінөлайды. Әйелдің туысы осы оқиғаға күә болып: «Әйел жағынан бір айғақ: «Егер Юсуфтың жейдесі алдынан жыртылса, әйел шын айтты да ол, өтірікшілерден болады». «Оның жейдесі артынан жыртылса, онда әйел өтірік айтты да Ол, шынышылдардан» деп күзәлік берді...». «Сонда оның жейдесінің арт жағынан жыртылғанын көрген ері: «Міне бұл, әйелдер, сендердің күлыктарын. Расында сендердің амалдарың ұлкен» деді [6;238] деген тұжырым Құранда айттылған. Құранда Жүсіп Құдайдың адад құллы болғандықтан осылай оны жамандық, арсызыдықтан құтқардық делінген. Соңында Жүсіпті зынданға тастайды. Қасиетті

